

УДК 327.8:354]:94(4)06

DOI 10.31654/2520-6966-2019-11i-94-138-145

О. В. Дудар

кандидат історичних наук, доцент кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Історичні уроки Версаля: спроби переосмислення

У статті йдеться про висновки українських та зарубіжних дослідників щодо наслідків функціонування Версальської системи у системі світових та європейських міжнародних відносин. Здійснено спробу узагальнити популярні в сучасній історичній науці підходи до визначення уроків Версалю та їх переосмислення.

Ключові слова: Версальська система, міжнародні відносини, Перша світова війна, світова безпека.

Історія міжнародних відносин початку ХХ ст., а особливо – формування системи міжнародних договорів після закінчення Першої світової війни, викликає жваві дискусії серед дослідників. Питанню повоєнного врегулювання світового порядку присвячена величезна кількість публікацій, автори яких аналізують політичні, економічні, соціально-психологічні та інші фактори, які впливали на формування Версальської системи та визначали її дієвість на майбутнє.

Практично неможливо коротко охарактеризувати усі наявні підходи та теорії. Хотілося б звернути увагу на висновки вітчизняних дослідників, які цікавляться питаннями оцінки ефективності Версальської системи та її впливу на міжнародну ситуацію у подальшому. Останнім часом українські історики більше зважають на висновки американських та європейських колег, хоча у радянський час та у 1990-х рр., природно, більше залучалися результати досліджень російських колег. Варто зауважити, що значна частка новітніх публікацій присвячена питанню діяльності українських делегацій та історичній ролі прагнення українців досягти визнання на міжнародній арені. З іншого боку, для розвитку вітчизняної науки необхідний системний критичний аналіз тих історичних шкіл і концепцій, які відіграли важливу роль у осмисленні уроків Версалю.

Перша світова війна змінила розстановку геополітичних сил і призвела до загострення давніх протиріч. Чи мала Версальська система шанс на їхнє врегулювання? Глобальне протистояння, за словами Дж. Шпильфогеля, автора популярної книги з історії західної

цивілізації, "зруйнувало усталений лад Європи, в той час як його сумнівні наслідки проклали шлях для ще більш руйнівної війни" [1, с. 876]. Відомий німецький журналіст О. Ференбах використовує у своїй книзі висловлювання американського дипломата Дж. Кеннана, що в контексті ХХ ст. Першу світову війну "варто розглядати як "зародкову" катастрофу цього століття..." [2, с. 40]. Прихильники подібних ідей висловлюють чимало аргументів на користь твердження, що Версальська система як наслідок катаклізмів світового масштабу не працювала на нейтралізацію негативних факторів, а посилювала їх дію.

На думку української дослідниці О. Партнети, війну 1914–1918 рр. варто визнати рубежем, після якого отримала початок новітня історія світової спільноти, історія великих змін [3, с. 329]. Основою перетворень устрою Старого світу стали рішення Паризької мирної конференції та Версальсько-Вашингтонської системи. Зміни, що відбулися після завершення Першої світової війни, вплинули на геополітику глобальним чином. Формуються нові підходи до врегулювання міжнародних відносин, особливості яких між двома світовими війнами визначала і Версальська система зокрема. Проте оцінка досягнутих домовленостей вченими різниться діаметрально: від однозначно негативної до визнання єдиною можливою дієвою системою, що могла діяти у міжвоєнних умовах.

Зарубіжні автори звертають увагу на різні аспекти міжнародної політики 1919–1922 рр. Оскільки академічні історики Великої Британії Г. Темперлі, Дж. Гуч, Р. Сітон-Вотсон, Ч. Уебстер та інші консультували британську делегацію, вони мали можливість описувати події як свідки перемовин. Так, наприклад, у 1920–1924 рр. під редакцією Г. Темперлі була опублікована шеститомна "Історія Паризької конференції", де автор аналізує політику Великої Британії у роки Першої світової війни і на мирних переговорах з урахуванням його особистого досвіду експерта [4]. Загалом у аналітичному дослідженні К. Семеняк виділено три підходи до визначення ролі нової системи безпеки: "ортодоксальний", "ревізіоністський", "пост-ревізіоністський" [5, с. 52], які характерні і для британської історичної науки, і для досліджень подібної тематики загалом. Прихильники першого, "ортодоксального", як правило, звинувачують британських та французьких політиків у недалекоглядності та покладають на них відповідальність за подальше загострення ситуації, посилення протиріч між союзниками та, як наслідок, ненадійність Версальського режиму безпеки. Саме через британсько-французькі непорозуміння функціонування системи Версальської системи серйозно відрізнялося

від первинного проекту, прописаного в основних рисах у мирних договорах.

Ідею відповідальності французьких політиків підтримували не лише політологи та історики, а й економісти. Видатний дослідник макроекономіки Дж. Кейнс заявляв, що Версальський договір був найбільшою помилкою, яка призвела до Другої світової війни. По-перше, він відобразив економічну психологію, яка не враховувала основи нового індустріального порядку. По-друге, домовленості позбавляли Німеччину індустріального шляху розвитку, а саме він дав її народу високий життєвий стандарт. Німеччина була важливим споживачем, виробником та інвестором, покупцем, її економічне ослаблення негативно вплинуло на світову економіку [6, с. 507].

Серед зарубіжних і вітчизняних авторів користуються популярністю висновки Г. Кіссінджера, відомого американського політика та вченого. Один з найвпливовіших зовнішньополітичних стратегів США вважав, що світовий порядок та мирне співіснування можливі лише за умови балансу сил, а не гегемонії однієї чи декількох країн. Не менш небезпечним він вважав і "аморфний ідеалізм" В. Вільсона [7, р. 1]. Але Г. Кіссінджер визнавав, що не лише позиція американських лідерів стала причиною невдалої спроби розбудовувати стабільний світовий порядок на основі новітніх домовленостей. Ключова роль належала французькому реваншизму, який прагнув перекласти усю вину за розв'язання війни лише на Німеччину. На протигагу рішенням Версалю, розумне трактування основ мирного врегулювання на Віденському конгресі сприяло швидкому включенню Франції до числа великих держав, незважаючи на те, що великі держави об'єдналися саме для протистояння французьким прагненням лідерства [8, с. 97].

Аналізуючи погляди Г. Кіссінджера, О. О. Бурунов підсумовує його висновки наступним чином: політолог вважав, що головною причиною провалу Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин було те, що самі країни-учасники не вірили в її справедливість [9, с. 161]. Дипломати, які зібралися у Версалі, виправдовували роззброєння Німеччини як перший етап планованого загального роззброєння, а репарації вважали справедливою спокутою за розв'язану німцями війну. Г. Кіссінджер вважає, що статті Версальського договору про роззброєння деморалізували самих переможців, які не збиралися зменшувати власну військову могутність. Положення про відповідальність у розв'язанні війни було абсолютно позбавленим логіки на континенті, де війни вважалися аморальною неминучістю через конфлікти інтересів. Натомість для В. Вільсона та його прибічників причиною виникнення війни 1914–1918 рр. було абсолютне зло,

яке мало зазнати невідворотного покарання. Проте наслідки мирних домовленостей виявилися неочікуваними: дипломати Версаля за всяку ціну прагнули ослабити Німеччину фізично, але зміцнили її геополітично. Тому після відмови від роззброєння, яка була лише питанням часу, Німеччина постала ще більш могутньою. На думку Г. Кіссінджера, весь світ повинен пам'ятати: причиною глобальної катастрофи можуть стати дипломатичні помилки [10, с. 119].

З часом зростає кількість досліджень, які оцінюють повоєнні міжнародні договори з іншої позиції, а Версальську систему визнають найбільш раціональною в тогочасних умовах. Прихильники "ревізійно-ністського" напрямку звертають увагу на сильні пацифістські настрої у тогочасному суспільстві, які мали враховувати політичні лідери, на віру у дієздатність Ліги Націй та важливі економічні фактори.

Користуються популярністю висновки історика Г. Вайнберга, який стверджує: Версальський договір був насправді дуже вигідним для Німеччини. Рейх Бісмарка, незважаючи на поразку, був збережений як політична одиниця. Німеччині вдалося уникнути післявоєнної військової окупації (якщо порівнювати з наслідками Другої світової війни). Вайнберг іронізує, що територіальні втрати Німеччини в 1919 р. не могли привести націонал-соціалізм до влади, оскільки ще більші територіальні втрати Німеччини в 1945 р. не зумовили повернення нацистів. Британський військовий історик підсумував, що Версальський договір був "надзвичайно м'яким порівняно з умовами миру, який Німеччина сама б, у разі перемоги, хотіла нав'язати союзникам" [11, р. 11].

На початку 1990-х рр. у зв'язку з розвитком диверсифікованого підходу у дослідження, завдяки посиленню зв'язків історії з іншими суспільними науками змінилися підходи і до історії дипломатії. Виник новий напрямок у історіографії європейської політики безпеки міжвоєнного періоду – "пост-ревізійнізм". Його представники не заперечують здобутки попередників, а намагаються синтезувати їх висновки з метою дати відповідь на питання "Чи була альтернатива Версалю?"

Цікавими у цьому напрямку є висновки політолога К. Волтца, який пропонував зважати на характер розподілу потенційних можливостей окремих держав і пов'язаний з ним тип полярності (біполярної чи багатополлярної). В цілому К. Волтц, натхнений економічними методами аналізу, намагався виділити "об'єктивні" закони, які б дозволили пояснити зовнішньополітичну поведінку держав в тій чи іншій системі міжнародних відносин. Інші послідовники неореалізму в політології та історії (наприклад, Р. Джервіс) наголошують на недоліках пояснення державницької поведінки учасників міжнародних

відносин початку ХХ ст., виходячи лише з раціонального характеру політиків. На думку дослідників, потрібно враховувати психологічні установки людей, відповідальних за прийняття рішень, і селективний характер сприйняття ними міжнародних реалій крізь "сито" вже наявних у них теорій і уявлень [12, с. 235]. Важливими факторами впливу на формування Версальської системи неореалісти вважають загальну ситуацію. На їх думку, більш-менш стабільним залишалося політичне життя у Франції та Великій Британії. У Східній і Центральній Європі у цей час тривав процес формування нових держав, відбувалася делімітація їх кордонів. Постійно виникали суперечки і протиріччя (німецько-польські в питанні про долю Верхньої Сілезії, польсько-чехословацькі з питання Сілезії та ін.). Тогочасні політики вживали поняття "анархія" для характеристики ситуації на теренах колишньої Російської та Австрійської імперій. Складною залишалася ситуація в Німеччині, що теж підтверджує відсутність у тогочасній системі міжнародних відносин централізації та ієрархії, необхідних для збереження балансу.

Цікавою у цьому плані є монографія А. Шарпа, присвячена переосмисленню ролі системи повоєнних договорів. Автор наводить думку Яна Крістіана Смута, південноафриканського делегата і близького колеги тогочасного британського прем'єра Девіда Ллойда Джорджа, що "такий шанс приходить, але один раз за всю епоху історії – і ми його проґавили" [13, с. 35]. З плином часу свідки подій приходять до висновку про втрату великих можливостей. Договори, укладені для завершення війни і гарантії світової безпеки та демократії, на думку багатьох, не дали жодного результату. А. Шарп намагається звернути увагу на реальні здобутки Версаля. Зокрема, на питання створення Ліги Націй. На думку автора, ХХ століття стало свідком двох спроб створення нового порядку в міжнародних справах – Ліги Націй після Першої світової війни та Організації Об'єднаних Націй після Другої. Обидві організації зазнали впливу тих обставин, в яких вони виникли. Але в обох випадках існувало реальне прагнення створити інституцію, яка стримуватиме людство вдатися до війни. ООН має кращі позиції, оскільки може враховувати досвід і наслідки діяльності своєї попередниці. Дослідник вважає створення Ліги Націй найочевиднішою і найоригінальнішою спробою миротворців у Парижі забезпечити, щоб події 1914–1918 рр. стали "війною для припинення всіх воєн". Вони також вживали інші заходи, щоб уникнути конфліктів та відвернути потенційні порушення миру, проте слід вважати на обмеженість ресурсів і брак світового досвіду у даному питанні. Ліга і її наступник, Організація Об'єднаних Націй, втілюють три важливі геополітичні ініціативи: захист меншин; роззброєння; ефективність

міжнародного права. Кожна з цих ініціатив залишається актуальною і нині, тому не варто применшувати роль Ліги Націй у спробах їх забезпечення після Першої світової війни.

А. Шарп наголошує на необхідності нового всебічного розгляду наслідків Версаль для Німеччини і Франції, переосмисленні поглядів В. Вільсона, зважаючи на його висловлювання, такі як "Ця війна мала свої корені в ігноруванні прав малих народів і національностей, яким не вистачало об'єднання і сили, щоб втілити свої претензії, щоб визначити свої власні належності й свої власні форми державного життя" [13, с. 100]. Загалом робота дослідника цікава насамперед спробою урахування не тільки політичних, економічних та соціальних факторів міжвоєнного життя, а й зіставленням наслідків Першої та Другої світових воєн. Книга А. Шарпа доступна лише мовою оригіналу, тому ще мало залучена українськими дослідниками. Висновки автора стимулюють більше уваги звертати на порівняння результатів історичних розвідок з висновками соціологів, дослідників міжнародного права, економістів та політологів.

Аналізуючи вищесказане, варто констатувати, що як серед українських дослідників, так і у світовій історичній науці загалом відсутній єдиний, цілісний підхід до визначення наслідків функціонування Версальської системи. Найважливішим завданням дослідників, на нашу думку, залишається комплексне вивчення проблеми та розширення міждисциплінарних зв'язків в аналізі питання історичних уроків Версаль.

Література

1. Spielvogel J. J. (1917). *Western Civilization*. Vol. 2. Since 1600. 3rd ed-n. Minneapolis et al.
2. Ференбах О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века. Москва, 2001. 447 с.
3. О. Парнета. Польща: міжнародні відносини у добу відродження (1918–1923). Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 11. С. 329–334. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_11_36
4. A History of the Peace Conference of Paris. in 6 vol. / ed. by H.V. Temperley. London: Oxford University Press, Hodder & Stoughton, 1920–1924.
5. К. Семеняк. Британська історична наука про формування європейської системи безпеки та роль Великої Британії у цьому процесі у 1920–1930 рр. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Історія. 2015. Випуск 126. С. 49–53.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.
7. Kissinger H. Obama is like chess player. *Der Spiegel*. 2009. 07 Jun. P. 1–2.
8. Киссинджер Г. Мировой порядок. Москва: Аст, 2015. 512 с.

9. Бурунов О. О. Прорахунки Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин в оцінках Г. А. Кіссінджера. Записки історичного факультету. 2015. Вип. 26. С. 155–163.

10. Киссинджер Г. Дипломатия. М.: Ладомир, 1997. 848 с.

11. Gerhard L. Weinberg. A World at Arms: A Global History of World War II. New York: Cambridge University Press. 1994. Pp. 1178.

12. И. Магдеев. Межгосударственная коммуникация и "дилемма безопасности" на этапе становления Версальской системы международных отношений в начале 1920-х гг. Исторические записки: Международный сборник научных трудов. / Под общей ред. А. В. Первушкина. Вып. 14. Пенза, 2010. С. 234-250.

13. Alan Sharp. Versailles 1919: A Centennial Perspective. Haus Publishing. 2018. Pp. 320.

References

1. Spielvogel, J. J. (1997). Western Civilization. [Spielvogel J. J. Western Civilization]. Vol. 2. Since 1600. 3rd ed-n. Minneapolis et al.

2. Ferenbax O. (2001). Krax i vozrozhdenie Germanyi. Vzgl'yad na evropejskuyu istoriyu XX veka [Fehrenbach O. The collapse and the revival of Germany. A view at the European history of the twentieth century]. Moskov [in Russian].

3. Parneta, O. (2013). Polshcha: mizhnarodni vidnosyny u dobu vidrodzhennia (1918–1923). [Parneta O/ Poland: International Relations in the Period of Revival (1918–1923)]. Ukraina-Yevropa-Svit. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriya: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny – International collection of scientific works. Series: History, International Relations.* (11), 329–334. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_11_36

4. A History of the Peace Conference of Paris. in 6 vol. / ed. by H. V. Temperley. – [A History of the Peace Conference of Paris]. London: Oxford University Press, Hodder & Stoughton, 1920–1924.

5. Semeniak, K. (2015). Brytanska istorychna nauka pro formuvannia yevropeiskoi systemy bezpeky ta rol Velykoi Brytanii u tsomu protsesi u 1920–1930 rr. [Semeniak K. British Historical Study on the formation of the European Security and Great Britain's role in this Process in the 20–30s of the 20th century]. *Visnyk Kyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriia – Bulletin of the Taras Shevchenko University of Kyiv. Series: History.* (126), 49–53. [in Ukraine].

6. Keynes, Dzh. M. (2002) *Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg.* [Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money]. Moskov: Gelios ARV, [in Russian].

7. Kissinger, H. Obama is like chess player. [Kissinger H. Obama is like chess player]. Der Spiegel. 2009. 07 Jun. P. 1–2.

8. Kissindzher G. (2015) Mirovoy porjadok. [Kissinger H. World Oder]. Moskov [in Russian].

9. Burunov, O. O. (2015). Prorakhunky Versalsko-Vashynhtonskoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn v otsinkakh H. A. Kіssindzhera. [The Miscalculations of

Versailles-Washington System of International Relationship in the Estimates of H.A. Kissinger]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*. (26), 155–163.

10. Kissindzher, G. (1997). *Diplomatiya*. [Kissinger H. *Diplomacy*]. Moskov: Ladomir [in Russian].

11. Gerhard, L. (1994). *Weinberg. A World at Arms: A Global History of World War II*. [Gerhard L. Weinberg. *A World at Arms: A Global History of World War II*]. New York: Cambridge University Press.

12. Magdeev, I. (2010). *Mezhgosudarstvennaya kommunikatsiya i "dilemma bezopasnosti" na etape stanovleniya Versalskoy sistemy mezhdunarodnyih otnosheniy v nachale 1920-h gg.* [Magdeev I. *Interstate communication and the "security dilemma" at the stage of the formation Versailles international relations system in the early 1920s*]. *Istoricheskie zapiski: Mezhdunarodnyiy sbornik nauchnyih trudov*. A. V. Pervushkina (Ed.). (14), 234–250. Penza [in Russian].

13. Alan Sharp. (2018). *Versailles 1919: A Centennial Perspective*. [Alan Sharp. *Versailles 1919: A Centennial Perspective*]. Haus Publishing.

O. V. Dudar

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Historical and Civic Education, Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Borys Grinchenko University of Kyiv

Historical Consequences of Versailles: the Attempts to Rethinking

The article is devoted to the analysis of the conclusions of some Ukrainian and foreign researchers concerning the consequences of the operation of the Versailles system in the field of world and European international relations. The views of historians characterized through three approaches to determining the role of a new security system: "Orthodox", "revisionist" and "post-revisionist". Originally, such conceptions appeared in British historical science, but were successful in systematizing of all research on similar subjects. The study involved the findings of diplomats, economists and political scientists, which allowed us to give examples of various arguments regarding the characteristics of Versailles. Recently European historians have used economic methods of analysis, attracting ego-documents (letters, memories) more actively. The formation of domestic research influenced by the fact that in Ukraine there is no practice of actively involving historians in the work of diplomatic missions. Researchers in Britain, the USA and France have had the opportunity to observe the work of politicians as the participants in international delegations or as invited experts. Therefore, European historians have a wider base of ego-documents, materials of those days press and statistics. Ukrainian researchers are inclined to support the ideas of G. Kissinger, a prominent American politician and scientist, economist J. Keynes, and other representatives of the "revisionist" approach. So, most important task is to have a comprehensive study of the problem and the introduction of new methods for analyzing the issue of historical Versailles lessons.

Key words: Versailles system, international relations, World War I, world security.